

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Випуск III

Одеса 2014

УДК 94(100) «01/17» (08)

ББК 63.3(0)3/51

Libra: Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / Під ред. І.В. Немченко. – Одеса: ФЛП «Фридман А.С.», 2014. – 120 с.

У третьому випуску збірки «Libra» представлено результати наукових досліджень викладачів і аспірантів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи, починаючи від доби раннього християнства. До збірки також увійшли праці фахівців-егіптологів та медієвістів з академічних закладів Києва, Санкт-Петербурга та Кишиневу.

Збірку підготовлено в межах наукової теми «Дослідження інтелектуальної історії Європи (від античності до раннього модерного часу)» (№ держреєстрації – 0113U002694)

Редактор

І.В. Немченко

Технічний редактор

О.М. Луговий

Коректор

Д.К. Погребна

Рецензенти:

Сорочан Сергій Борисович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені Каразіна

Хмарський Вадим Михайлович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І.І. Мечникова 14 жовтня 2014 р., протокол №2.

ISBN 978-966-96181-12-11

© Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І.І. Мечникова

I.V. Немченко

**Олджернон Сідней та Нікколо Мак'явеллі:
щодо республіканізму в англійській політичній думці
XVII ст.**

Стаття присвячена аналізу політичних поглядів О. Сіднея у зв'язку із історіографічною проблемою його приналежності до західної республіканської традиції, що восходить до політичної спадщини Н. Мак'явеллі. Розглянуто уявлення обох мислителів про «змішану» форму правління у минулому та історичній сучасності, висвітлено відмінності в тлумаченнях вказаного політичного ідеалу.

Більш століття тому М.М. Ковалевський, звертаючись до ідей політичних авторів, які підтримували Англійську республіку середини XVII ст. – Дж. Мільтона, М. Нідхема, Г. Гаммонда, Дж. Гаррінгтона, відмітив їх цікаву ознаку. У творах англійських республіканців, - писав науковець, - так мало йдеться про республіку і так багато про змішану монархію¹.

М.М. Ковалевський був одним із перших європейських дослідників історії англійської політичної думки XVII ст. У наш час її історіографія, переважно англофонна, є дійсно розлогою². (Зазначу, що зростання чисельності наукових творів протягом останніх десятиліть пов'язане не в останню чергу із полегшенням доступу до джерел завдяки розвитку електронних технологій). У чималій кількості робіт другої

¹ Ковалевский М.М. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. – М., 1906. – Т.2. – С.160.

² Г. Неннер має рацію, визначаючи, що англійська політична думка першої половини XVII ст. вивчена в англійській історіографії значно повніше, ніж політична думка другої половини сторіччя, якою «майже повністю нехтували». Хоча деякі вузькі за напрямом дослідження й виходили друком, узагальнюючі твори досі відсутні. – Nenner H. The later Stuart age // The Varieties of British Political Thought 1500–1800 / Ed. By J.G.A. Pocock with the assistance of G.J. Schochet and L.G. Schworer. – Cambridge, 1993. – P. 180.

половини минулого століття, а також останніх років імена Олджернона Сіднея та Нікколо Мак'явеллі стоять або поряд, або недалеко одне від одного. Їх об'єднує, на думку багатьох сучасних авторів, приналежність до потужної традиції республіканізму, яка хронологічно та «територіально» сягає далеко за межі Європи XVI–XVII ст. Звернемося ненадовго до її обрисів.

«Винахідником» західної, чи «атлантичної», республіканської традиції у політичній думці раннього Нового часу є підстави вважати видатного американського науковця Джона Покоука. У 1975 р. вийшов друком його твір «Момент Мак'явеллі. Флорентійська політична думка та атлантична республіканська традиція»³ - книга, яка незабаром стала культовою у фаховому середовищі. Підвалини згаданої традиції, за Джоном Покоуком, складав ідеал активного громадянського життя – *vivere civile* – у республіці або полісі. Останній згадується у зв'язку з тим, що Покоук бачить джерело цієї концепції в працях Арістотеля, а згодом й давньоримських авторів.

Класична «республіканська спадщина», ідеали Римської республіки були сприйняті діячами Італійського Відродження XV ст. Колюччо Салютаті та Леонардо Бруні – флорентійськими гуманістами, які сповідували принципи «громадянського гуманізму». Ренесансний ідеал «вірту» – звитяги – виявився тісно пов'язаним із громадянською *vita activa*. Ці ідеї на початку XVI ст. найповнішою мірою втілилися в республіканізмі Н. Мак'явеллі. Суттєво, що йшлося лише про один бік його політичної творчості, що відбився у «Дискурсах на першу декаду Тіта Лівія». «Державець», що був написаний водночас із «Дискурсами» і містив ідеї потужного одноосібного правління й примату політичного інтересу над мораллю, опинився поза «маршрутом» республіканської традиції.

Далі Дж. Покоук просліджує вплив республіканських ідей Мак'явеллі в Англії доби революції середини XVII ст.

³ Pocock J.G.A. Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition. – Princeton, 1975.

Найбільш яскраво, за його думкою, воно виявилось у політичній творчості Джеймса Гаррінгтона, а згодом – вже по той бік Атлантики – під час Американської революції. Книга Дж. Покоука справила величезний вплив на англomовну історіографію, хоча не уникнула й критики, особливо після її перевидання, яке відбулося 2003 р.⁴ Втім наскільки можна судити, сам феномен англо-американської республіканської традиції сумнівів не викликав.

Не менш значний внесок до теорії та історії республіканізму ранньомодерної доби зробив видатний англійський історик Квентін Скіннер (зазначимо, заклавши разом з Дж. Покоуком основи контекстуалізму у вивченні історії політичної думки). У низці досліджень 80-х–90-х рр. минулого століття Кв. Скіннер представив своє трактування ідейного змісту англо-американської республіканської теорії⁵.

Її основні віхи складають ідеї римських авторів – Тіта Лівія, Тацита і Саллюстія, «відроджені» італійськими гуманістами доби Ренесансу. Найяскравіше вони проявилися у «Дискурсах на першу декаду Тіта Лівія» Н. Мак'явеллі. Особливого значення ця теорія набула за добу Англійської революції середини XVII ст., а пізніше прислужилася справі боротьби Американських колоній проти Британської корони⁶.

Отже Кв. Скіннер зберіг та укріпив засади англофонної республіканської теорії, однак по-своєму витлумачив її головні складові, розставив акценти, а також – що є суттєвим для предмету даної розвідки зокрема – модифікував її назву. Основу традиції, за Скіннером, склало, перш за все, розуміння

⁴ Див. напр.: Vatter M.E. *Between Form and Event: Machiavelli's Theory of Political Freedom*. – Kluwer Academic Publishers, 2000; Sullivan V.B. *Machiavelli, Hobbes & the Formation of Liberal Republicanism in England*. – Cambridge, 2004.

⁵ Skinner Q. *Machiavelli on the Maintenance of Liberty // Politics*. – No18. – 1983. – P. 3-15.; *The Republican Idea of Political Liberty//Machiavelli and Republicanism / Ed. G. Bock, Q. Skinner and M.Viroli*. – Cambridge, 1990. – P. 293-309.

Skinner Q. *Liberty before Liberalism*. – Cambridge University Press, 1998.

⁶ Skinner Q. *Liberty before Liberalism*. – P. IX.

громадянської свободи як відсутності пригноблення з боку влади і тому можливої лише у свободній державі⁷.

Свобода окремого громадянина пов'язана зі свободою громадянського суспільства у цілому. Політичні автори цього гатунку, пише Кв. Скіннер, - зосереджуються не на свободі індивіда, а скоріше на тому, що Мільтон називає 'common liberty' або 'free government', Гаррінгтон – 'the liberty of a commonwealth', а Сідней пізніше – 'the Liberty of Nations'. Усі вони, як і М. Нідхем, намагаються обґрунтувати «перевагу свободної держави»⁸.

Що стосується термінології, то в останній зі згаданих вище робіт Кв. Скіннер запроваджує нове визначення республіканської традиції – «нео-римська», оскільки звичне (і вельми популярне в історіографії) є таким, що, на його думку, спроможне ввести в оману⁹. З цим міркуванням важко не погодитись. Кв. Скіннер справедливо вказує на ту обставину, що не всі «нео-римляни» в Англії XVII ст. були республіканцями у строгому сенсі слова, тобто виступали проти інституту монархії. Наприклад, Джон Локк, який підтримував саме таке розуміння свободи, не заперечував монархію як таку. Водночас, - відмічає дослідник, - всі «визнані» («avowed») республіканці того часу розуміли свободу саме так¹⁰.

Не можна не помітити, що викладені вище міркування займають у книзі «Свобода до лібералізму» занадто скромне місце – лише у посиланнях, хоч сам термін «нео-roman» у

⁷ Таке розуміння свободи в сучасній літературі часто визначається як «негативне»: політична свобода присутня там, де вона не зазнає утисків. Близьке до викладеного трактування свободи у контексті республіканських ідей див.: Pettit Ph. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. – Oxford, 1997. Див. також: Larmore Ch. *Liberal and Republican Conceptions of Freedom* // *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. – Vol. 6. – Issue 1. – 2003.

⁸ Skinner Q. *Liberty before Liberalism*. – P.23. Скіннер обігрує назву політичного твору М. Нідхема 'The Excellency of a Free State', який був написаний на захист Англійської республіки.

⁹ Ibid. – P.11.

¹⁰ Ibid. – P. 22-23, 55.

тексті цілком взяв гору над «*gerpublican*». Втім в англомовних дослідженнях останніх років цей термін, безумовно відомий, не здобув широкої популярності, в той час як «республіканізм» чи «класичний республіканізм» стали практично узвичаєними. Так, Ч. Лармор характеризує помітне зростання інтересу до «класичного республіканізму» в останні роки як певне «республіканське відродження»¹¹. Йдеться про ту ж, за Кв. Скіннером – нео-римську, традицію англо-американської політичної думки.

Політична спадщина Олджернона Сіднея посідає в межах вказаної традиції хоч і не центральне, але надійно закріплене за нею місце. Республіканець, переконаний республіканець – такі визначення ми зустрічаємо не тільки в працях західних авторів, а й в нечисленних дослідженнях радянського періоду¹² і у сучасних російських¹³.

Республіканізм О. Сіднея не викликає сумнівів і в Джонатана Скотта, який присвятив Сіднею, його життю, діяльності, ідеям та в цілому його епосі спеціальні монографічні дослідження¹⁴. Одне із завдань своєї першої книги Дж. Скотт окреслив наступним чином: показати, що О. Сідней був республіканцем, при тому – «історичним продуктом» першої Англійської революції (1649 р.), а не другої – 1688-го¹⁵. У своїх працях Скотт вдало розвіює деякі історіографічні міфи, що склалися навколо особистості Олджернона Сіднея. Так, він стверджує, що Сідней ніколи не

¹¹ Larmore Ch. *Op.cit.* – P. 96.

¹² Див. напр.: Лабутина Т.Л. Английский республиканизм после «славной революции» (1689–1714) // Проблемы британской истории. – М., 1987. – С.217.

¹³ Эрлихсон И.М. В поисках идеала. Из истории английской утопической мысли второй половины XVI – начала XVIII веков. – М., 2008. – С. 175, 179, 198 та ін.

¹⁴ Scott J. *Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677.* – Cambridge, 1988; *Algernon Sidney and the Restoration Crisis 1677–1683.* – Cambridge, 1991; *England's troubles. Seventeenth-century English political instability in European context.* – Cambridge, 2000.

¹⁵ Scott J. *Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677.* – Preface. P. X.

був вігом (в розумінні XVIII–XIX ст.)¹⁶. Слова «віги» і «торі», що з'явилися 1681 р., визначали у той час не партії, а переконання¹⁷. Сідней не міг знати, що відбудеться із ними в майбутньому. Так само, - продовжимо, - як він не знав про «атлантичну» республіканську традицію і не відчував себе її протагоністом.

Зрозуміло, будь-яка теорія передбачає високий рівень абстракції. Вона дозволяє відволіктися від подробиць, не враховувати, наприклад, що Мак'явеллі написав не тільки «Дискурси на першу декаду Тита Лівія», а й «Державця», хоч кому це не відомо? Або віднести до лав республіканців принаймні М. Нідхема – теоретика влади *de facto*¹⁸. При найближчому розгляді може виявитися, що «визнаних» республіканців в Англії XVII ст. було не занадто багато, як це мудро відзначив М.М. Ковалевський більш ста років тому.

Спробуємо підійти до головного політичного твору О. Сіднея «Discourses concerning Government»¹⁹ з позицій його внутрішньої логіки. У цьому об'ємному та, слід визнати, не зовсім упорядкованому творі²⁰ Сідней приділяє велику увагу питанням щодо походження держави, її призначення та

¹⁶ Ibid. – Introduction.

¹⁷ Scott J. Algernon Sidney and the Restoration Crisis 1677–1683. – P. 48.

¹⁸ См. Немченко И.В. Право индивидуума в контексте политического конфликта: Т.Гоббс и теоретики власти *de facto* // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Вып.3. – М., 2000.

¹⁹ Sidney A. Discourses concerning Government. – London, 1698. (Далі – Discourses)

²⁰ Хронологічно «Дискурси» пов'язані з останніми роками життя О. Сіднея. Зазвичай вважають, що трактат було написано у 1680–1683 рр. 26 червня 1683 р. Сідней був заарештований за звинуваченням в участі у так званій «стодольній змові» (Rye House Plot) та 7 грудня страчений. Можливо, арешт перервав опрацювання рукопису. «Дискурси» вперше вийшли друком 1698 р. Саме це видання ми використали. Сучасні публікації відбулися 1996 та 2002 рр. Трактат є доступним у мережі Інтернет: constitution.org/as/dcg_000.htm

форми. Свої погляди з цих питань він висловлює цілком виразно, хоч, на погляд сучасного читача, надміру багатомовно й з численними повторами.

Маючи широку та різнобічну ерудицію та, судячи з усього, чудову пам'ять, Сідней наводить для обґрунтування своїх ідей незчисленну кількість прикладів із Священної історії, а також з історії переважно європейських держав – Англії, Франції, Італії, Німеччини, Іспанії тощо. Втім поза його увагою не залишаються й країни Сходу. Ці приклади зазнають раціоналістичного тлумачення та надійно прислужують авторові «Discourses». Сідней пише, що можна надати чимало аргументів щодо його правоти, «Але я вдовольнюся двома: перший є виведеним із розуму, другий із фактів (matters of Fact)²¹».

Обидва йому знадобилися для ведення полеміки. Як відомо, «Дискурси» були спрямовані проти політичної концепції Роберта Філмера, що була викладена у його трактаті «Патріарх»²². Ця робота була вперше видана у 1680 р., а написана значно раніше, за доби революції 40-х рр. XVII ст.²³ Сер Роберт Філмер (~1588–1653) створив політичну теорію, ядром якої була концепція абсолютної необмеженої влади монарха. Не викликає сумнівів, що ця концепція сформувалася під впливом політичного вчення Жана Бодена, його теорії абсолютного та неподільного суверенітету держави. Положення Філмера виявилися близькими й до вчення про суверенітет його видатного сучасника Томаса

²¹ Discourses concerning Government (Ch. II, sect. 11). – P. 106.

²² Patriarcha; or the Natural Power of Kings. By the Learned Sir Robert Filmer, Baronet. London, Printed for Ric.Chiswell in St. Paul's Church-Jard, Matthew Gilliflower and William Henchman in Westminster Hall, 1680/ In A Collection of the Several Tracts written by Sir Robert Filmer, Knight, London, 1684.

²³ В сучасній історіографії присутні різні варіанти датування «Патріарха». Про це див.: Немченко И.В. Политические идеи Роберта Филмера // Проблемы британской истории. – М., 1990; К вопросу о ренессансных традициях в английской политической мысли XVII века: Олджернон Сидней и Роберт Филмер // Древнее Причерноморье. Вып. IX. – Одесса, 2011.

Гоббса²⁴, і вказана обставина також не залишилась непоміченою Олджерноном Сіднеєм.

Задля обґрунтування необмеженої королівської влади Філмер використав так звану «адамітську теорію»: спираючись на біблійну екзегезу, а також на історичний прецедент, він доводив, що влада монарха (як і будь-якого іншого правителя) походить від влади Адама над своїми нащадками. Серйозної уваги в «Патріарсі» приділено питанню про форми державного устрою та доказам переваг абсолютної монархії.

Тема «Олджернон Сідней і Роберт Філмер» потребує на окремі розвідки. Зараз для нас цікавою є проблематика твору Філмера, бо саме вона у значній мірі визначила проблематику «Дискурсів». Сідней в найдокладніший спосіб обговорює та критикує усі положення «Патріарха», перш за все – «адамітську теорію» та вчення про суверенітет. Він сконцентрований на питаннях про походження держави, її сутність та форми.

У зв'язку з цим маємо визнати, що інститут монархії постійно перебуває у центрі уваги автора «Дискурсів». По-перше, йдеться про Біблійних царів. До Священної історії Сідней ставиться серйозно та приділяє їй сюжетам помітно більше уваги, ніж Філмер, якого він критикує²⁵. Не випадково Дж. Скотт, що розвіює історіографічні міфи стосовно Сіднея, характеризує його як «глибоко релігійного мислителя»²⁶.

²⁴ Див.: Немченко И.В. Томас Гоббс и Роберт Филмер: рационализм и патернализм в теории суверенитета // Записки історичного факультету. – Вип.4. – Одеса, 1997.

²⁵ Nemchenko I. 'Adamite Theory' attacked: Algernon Sidney vs. Robert Filmer // Compilation of Papers to be presented at the Colloquium on Political Hebraism: Jewish Sources in the History of Political Thought. – Jerusalem, 2006.

²⁶ Scott J. Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677. – P.4. Можна було б уточнити: Сідней багато займався біблійною екзегезою, зберігаючи при цьому секулярний раціоналістичний підхід до предмета дослідження. Така «комбінація» не є дивною для автора раннього модерного часу. У зв'язку з раціоналізмом Сіднея див.: Discourses. – Ch. I, sect. III. – P. 8-10.

Привертає до себе увагу й термінологія. Протягом свого розлогого твору Сідней, згадуючи владу як таку або її носіїв, часто-густо використовує термін «король» наряду із загальнішим терміном «magistrate», який теж не виключає монархічного варіанту.

Нарешті, значущою складовою «Дискурсів» є критика необмеженої влади монарха. Сідней рішуче відкидає абсолютну монархію, за якої король править за своїм уподобанням, «для себе», не зважаючи на закони країни та інтереси підданців. Таке правління є не що інше, як тиранія, найгірша форма правління, яка несе людству «порок, злидні, розорення та безчестя»²⁷. У державі не може бути ані миру, ані справедливості, якщо «влада, заснована для блага нації, обертається на її загибель»²⁸. Підкорення такій владі є рівнозначним до рабства, оскільки правитель – пан над життям і власністю підданців²⁹.

Виникнення абсолютної монархії, чи тиранії, пов'язане з узурпацією влади, а також із занепадом моралі та псуванням вдач ('corruption') правителів та їх підданців («Усі тиранії виникали із корупції»³⁰). Вона може бути встановленою виключно в насильницький спосіб, як це було в Римській імперії та в «королівствах маврів і арабів»; такими, за Сіднеєм, є тиранія Еццеліно в Падуї, Вісконті та Сфорца в Мілані, Каструччо Кастракані у Луцці, Цезаря Борджіа та ін. Законом у таких державах є хотіння правителя³¹. Так само страждають й народи Франції та Туреччини³², підданці Московського царя («czar»³³) тощо.

Велику роль у системі політичних поглядів О. Сіднея відіграє концепція суспільного договору ('consent' або 'contract'). Саме таким шляхом утворюються держави, в яких

²⁷ Discourses. – Ch. II. Sect. XIV. – P. 123.

²⁸ Ibid. – Ch. I. Sect. VI. – P. 15.

²⁹ Ibid. – Ch. I. Sect. V. – P. 12.

³⁰ Ibid. – Ch. II. Sect. XIX. – P.146.

³¹ Ibid. – Ch. II. Sect. XXXI. – P.246.

³² Ibid. Sect. XXI. – P.155.

³³ Ibid. – Ch. III. Sect. XXXII. – P.256.

діє принцип *Salus populi est Lex Suprema*. Бог створив кожную людину вільною³⁴, - пише Сідней, - і люди спочатку володіли рівною свободою³⁵. Згодом їх чисельність зросла і вони почали становити небезпеку один для одного. Тоді багато сімей об'єдналися в єдину громадянську спільноту для забезпечення більшої зручності (conveniency), безпеки і захисту самих себе і своїх дітей. Природна свобода людей при цьому обмежувалася. Сідней підкреслює, що таке об'єднання могло статися виключно добровільно, оскільки людей спонукала до нього тільки надія на переваги життя в суспільстві³⁶.

Хоча О. Сідней часто згадує суспільний договір у своїх «Дискурсах», не можна сказати, що концепція сформульована чітко, як, наприклад, в творах його сучасника Т. Гоббса³⁷. Так, далеко не відразу стає ясным, між ким цей договір укладається. Окремі зауваження Сіднея, розкидані по розділах його роботи, дозволяють спізнати, що договори відбуваються «між магістратами і націями»³⁸, «між націями та їх королями»³⁹.

Сідней стверджує, що всі держави виникли внаслідок договору, у тому числі ті, які пізніше виродилися у тиранію. При укладенні суспільного договору люди (Nation, Multitude) самі обирають найбільш сприятливу для них форму правління. «Не існує форми, призначеної Богом або природою», лише ті форми правління (Governments) можуть вважатися справедливими, які встановлені суспільним договором (consent of Nations)⁴⁰. Перевагу Сідней незмінно

³⁴ Ibid. Ch. II. Sect V. – P. 78.

³⁵ Ibid. – Sect I. – P. 59.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Можна припустити, що Гоббс, до політичного вчення якого Сідней ставився вельми критично, втім уплинув на його судження стосовно додержавного стану людства та суспільного договору. Спеціальний розгляд цього питання – за межами цієї статті

³⁸ Discourses. – Ch. II. Sect. XXXI. – P. 247.

³⁹ Ibid. – Ch. III. Sect. I. – P. 256.

⁴⁰ Ibid. – Ch. II. Sect. XXI. – P. 155.

надає «змішаній формі». Він пише, що у світі «ніколи не існувало жодного доброго державного устрою, який не складався би з трьох простих різновидів – монархії, аристократії і демократії»⁴¹.

Саме змішаний державний устрій зазвичай обирають люди при укладанні суспільного договору, бо він найбільш відповідає інтересам народу. Такою була Римська республіка, а також давня англійська конституція. Європейські королівства – Франція, Іспанія, Польща, Угорщина, Данія, Швеція та ін., з виборною або спадковою владою короля, – мали спеціальні політичні органи (парламенти, рейхстаги, станові збори, кортеси), які поділяли владу з монархом, а в разі потреби компенсували слабкість правителя або сприяли переходу корони від однієї династії до іншої.

Такі держави Сідней часто називає народними – «Popular states». Народ в них має можливість контролювати королівську владу за допомогою своїх представників, отже в них здійснюється фундаментальний принцип *Salus populi est Lex Suprema*⁴². Найменування ж ці «змішані» або «народні» держави отримують від того компонента (частини), який в них переважає⁴³. Суттєво, що якою би владою не наділив народ правителя, він зберігає свій суверенітет⁴⁴ і право розірвати договір з державцем-тираном.

Відповідно, народними можна назвати не тільки Римську державу (до захоплення влади Цезарем), Афіни або Спарту, але й багато інших держав, «які зазвичай іменуються монархіями»⁴⁵, і де король править відповідно до закону. Монархічну форму спочатку обрали для себе народи Ізраїлю, Іудеї, Риму, Спарті, Франції, Іспанії та Англії⁴⁶. Демократичної ж форми в чистому вигляді, на думку Сіднея, не існує взагалі.

⁴¹ Ibid. – Sect. XVI. – P. 130.

⁴² Ibid. – Sect. VII. – P. 90; Ch. III. Sect. I. – P. 252.

⁴³ Ibid. – Ch. I. Sect. X. – P. 23.

⁴⁴ Ibid. – Ch. II. Sect. VII. – P. 118.

⁴⁵ Ibid. – Sect. XIX. – P. 146.

⁴⁶ Ibid. – Sect. XXXI. – P. 245.

Не можна не помітити схожості подібних політичних уявлень із поглядами Нікколо Мак'явеллі на досконалу форму правління, висловленими у «Дискурсах на першу декаду Тита Лівія». У цьому творі, на відміну від «Дискурсів» О. Сіднея, часто-густо згадується республіка. Цим терміном позначається і держава як така, і одна з її форм – народне правління. Поєднання та чергування значень можна спостерігати протягом усього тексту. Наведемо лише деякі приклади.

Так, у розділі II йдеться про «засновника *республіки*» і три її форми - види державного устрою – «самодержавство, аристократію та народне правління», про їх змінюваність – коло, «обертаючись в якому, республіки управлялися і управляються»⁴⁷. Республіками є і Спарта, і Венеція⁴⁸. Водночас метою Ромула було заснування «царства, а не *республіки*»⁴⁹; у розділі XI йдеться про «благо республіки *або* царства»⁵⁰. Нарешті, глава II «Державця», яка має назву «Про спадкове єдиновладдя», відкривається словами: «Республіки я тут не розглядатиму, позаяк я багато говорив про них в іншому місці. Я звернуся тільки до монархій ...»⁵¹.

Що стосується вибору державних форм, то «мудрі законодавці уникали кожної з них окремо і обирали таку, в якій вони виявлялися немов перемішаними, вважаючи подібну форму правління більш міцною і стійкою, бо, співіснуючи одночасно в одному і тому ж місті, Самодержавство, Оптимати і Народне правління озираються

⁴⁷ Макиавеллі Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Пер. Р. Хлодовского // Макиавеллі Н. Государь: Сочинения. – М., Харьков, 1998. – С. 130.

⁴⁸ Там же. – Гл. V. – С.136; Гл. VI. – С.38, 41.

⁴⁹ Там же. – Гл. II. – С.131.

⁵⁰ Там же. – Гл. XI. – С.151.

⁵¹ Мак'явеллі Н. Державець // Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді. — Харків, 2007. – С. 419.

один на одного»⁵². Таку форму здобула Римська республіка – предмет захоплення Н. Мак'явеллі та й О. Сіднея.

Проте «не може бути схожої форми там, де матерія в усьому різна»⁵³. У «Державці», що був присвячений політичним реаліям початку XVI ст., йшлося про жорстке одноосібне правління і були зовсім відсутні згадки про народну свободу. М.А. Барг, звертаючись до політичних поглядів Н. Мак'явеллі як до певної цілісності, надав їм справедливую оцінку: «Мак'явеллі аж ніяк не виступає ані «чистим» республіканцем, ані ортодоксальним монархістом»⁵⁴.

Олджернон Сідней, здається, також не був ні тим, ні іншим.

Доречно запитати, якою мірою Сідней був знайомий з політичною творчістю Мак'явеллі? Розлогі «Дискурси про державне правління», що рясніють іменами стародавніх та сучасних Сіднею авторів, містять усього п'ять посилань на праці флорентійця – три на «Дискурси» і по одній на «Державця» та «Історію Флоренції».

Мак'явеллі, таким чином, - не занадто цитований автор, (наприклад, на Франческо Гвіччардіні як історика Італії посилань набагато більше) і, схоже, Сідней не виокремлює його з ряду інших істориків і письменників. Найбільш «змістовне» посилання (на «Дискурси на першу декаду Тита Лівія») стосується питання про необхідність свободи людей для заснування доброго правління: морально зіпсований народ цього зробити не зможе. Витоки тиранії – в зіпсованості людей⁵⁵. Ця тема важлива для Сіднея. Решта посилань менш значущі. Так, зазначивши мимохідь, що й слабкому правителю можуть стати у нагоді хороші радники,

⁵² Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. – Гл. II. – С. 130.

⁵³ Там же. – Гл. XVIII. – С. 163.

⁵⁴ Барг М.А., Авдеева К.Д. От Макиавелли до Юма: становление историзма. – М., 1998. – С. 60.

⁵⁵ Discourses. – Ch. II. Sect. XI.

він апелює до XXIII розділу «Державця»⁵⁶. З «Історії Флоренції» Сідней наводить приклад б'єздатності флорентійців у минулому: почувши дзвони, збиралися 135 тисяч озброєних людей. За часів Мак'явеллі вони вже були неспроможні захистити ані себе, ані свого правителя⁵⁷.

Думка про вплив мінливих історичних обставин на форми державного устрою не була чужою для Сіднея. Не випадково він характеризує політичну науку як найважчу з усіх, таку, що змінюється у відповідності з обставинами⁵⁸. «Ніщо не є постійним у цьому світі»⁵⁹, - таке чи подібне цьому судження неважко зустріти на сторінках «Дискурсів». Проте поверхневі зміни не зачіпають основ гарного правління⁶⁰.

У цьому, на наш погляд, полягає істотна відмінність уявлень про політичні форми Олджернона Сіднея та Нікколо Мак'явеллі.

Ідеали народного – змішаного за формою – правління у Мак'явеллі пов'язані з минулим, зі славетними часами Римської республіки. Повертаючись до сучасності, він рекомендує Лоренцо Медичі наслідувати приклади «доблесного» правителя Романьї герцога Валентино і закликає, не боячись «вдатися, якщо це необхідно, до зла»⁶¹, з'єднати Італію під одноосібною владою.

Що стосується Сіднея, то його ідеали свободи та справедливості пов'язані із сьогоденністю, і це підтверджують факти його буремної біографії та її драматичний фінал – загибель на ешафоті. Ці ідеали спираються на більш міцний

⁵⁶ Ibid. – Ch. III. Sect. XVI.

⁵⁷ Ibid. – Ch. II. Sect. XXVI. Рання робота О. Сіднея «Court maxims», яка буда написана 1664–65 рр., свідчить про його знайомство з політичною творчістю Мак'явеллі. Див. Sidney A. Court maxims / Ed. and introduced by H.W. Bloom, E.H. Mulier, R. Janse. – Cambridge, 1996. – Introduction.

⁵⁸ Ibid. – Sect. VIII. – P. 94.

⁵⁹ Ibid. – Sect. XXIII. – P. 165.

⁶⁰ Ibid. – Sect. XVII. – P. 134.

⁶¹ Мак'явеллі Н. Державець. – Розд. XVIII. – С.464.

теоретичний фундамент, сформований в англійській та європейській політичній думці протягом XVI-XVII ст. – концепцію суспільного договору, принципи *Salus populi* та суверенітету народу. Традиційна англійська «змішана» форма правління, або «змішана монархія», на відміну від тиранічного правління абсолютного монарха, уможливлювала реалізацію цих принципів і відповідала, таким чином, політичному ідеалу Олджернона Сіднея.

